

Apunts per a una crònica sobre els nans o capgrossos de la festa tradicional

Bienve Moya
Folklorista

La tesi de l'article assenyala que, malgrat que avui la figura del nan sembli tenir un particularisme ben resolt, no va ser fins a principis del segle XIX que començà a adquirir-lo. Amb anterioritat podríem seguir les traces dels nans d'avui en diverses figures festives relacionades amb commemoracions i festivals (Corpus, Sant Joan, etc.). Aquest article, com ja apunten treballs anteriors (com els de Joan Amades), relaciona els nans amb la figura dels *esparriots*, els *diablots*, el *botarga*, etc. Figures festives pertanyents a diversos seguicis, balls populars o moixigangues. Alhora també fa notar la curiosa relació que sembla haver-hi -en alguns indrets- entre nans i cavallets i el vell carnaval.

This article points out that, while today the figure of the festival bighead or «dwarf» seems to be a well-known type, it was not until the beginning of the 19th century that it began to acquire this distinct identity. Prior to this we may trace aspects of the contemporary dwarfs in various figures related to commemorations and festivals (Corpus Christi, St. John's Eve, etc.). As earlier studies have done (notably those of Joan Amades), this article relates the dwarfs to esparriots, diablots, the botarga, and other figures belonging to processions, folk dances, and masquerades. At the same time it notes the curious relationship that seems to appear in certain places between dwarfs, horse-skirts, and old Carnival.

Introducció

La tesi de l'article assenyala que, malgrat que avui la figura del nan sembli tenir un particularisme ben resolt (que el situaria al costat de gegants, dracs, etc.), no seria fins al principi del segle XIX que començà a adquirir-lo. Anteriorment podríem seguir les traces dels nans d'avui en diverses figures festives relacionades amb commemoracions i festivals (Corpus, rebudes de personatges, Carnestoltes, Sant Joan, etc.). Aquest article, tal com ja apunten treballs anteriors (per exemple els de Joan Amades), relaciona els nans amb la figura dels *esparriots*, els *diablots*, el *botarga*, etc., figures festives pertanyents a diversos seguicis, balls populars, o moixigangues. Alhora també fa notar la curiosa relació que hi sembla haver, en alguns indrets entre nans i cavallets i el vell Carnestoltes.

El cap

El cap, i en concret el cap humà i les seves figuracions, ja siguin esculpides o modelades, amb fins estètics, màgics o científics, o bé simplement simbòlics, ocupa un espai considerable en l'activitat creativa, filosòfica i fabuladora en la història de l'home.

Des de l'antiguitat més remota, potser des del principi de l'activitat humana, es fa servir la representació del cap. Ja sigui com a emblema —per exemple a l'heràldica: els quatre caps de moro de les armes de Còrsega i d'Aragó—, ja sigui com a regla de proporcions estètiques —els nou caps del model dòric, els vuit del corinti, i els set del jònic. També trobem el cap en rituals i en mites

—fúnebres, guerrers o de goig i d'alegria—: la reducció dels caps dels enemics, que han fet fins fa poc algunes tribus ameríndies, l'absorció del cervell dels vençuts poderosos, acció que semblen haver practicat gairebé totes les cultures primitives. Vladimir Propp a *Raíces históricas del cuento* dedica tot un apartat als *caps parlants*, un dels mites que conformaria l'extensa base sobre la qual es bastí el *conte meravellós*. També caldria afegir en aquesta llista els querubins de la iconografia catòlica representats com a simples caparrotets d'infants, amb aletes al coll.

Advertim, doncs, que la part superior del cos humà, el cap, ocupa un lloc importantíssim en l'imaginari de l'espècie. De la mateixa manera, cal dir que aquesta part del cos també s'ha fet servir, potser més que cap altra mena, de com l'home es veu ell mateix i els seus consem-

blants, i al complex món, que encara avui sembla no comprendre del tot.

És ben lògic, doncs, trobar en la imatgeria festiva dels vells pobles europeus, i també als de la resta del planeta, una gran abundància de l'element objecte del nostre treball, el *capgròs*, *cabut* o *nan*. I és precisament en el cas d'aquesta figura festiva on ens arriba en tota la seva potència: gairebé prescindint de la resta del cos que l'hauria d'acompanyar, bo i excloent-lo, i passant a formar una figura antinatural, que no per aquesta raó resulta menys eficaç.

Els nans, capgrossos o cabuts

Els capgrossos, o nans, han participat des de molt antic en els seguits dels *entremesos* i altres *balls* tradicionals, al costat dels gegants,

Els capgrossos de Saragossa

Els nans de Mataró

i de les bèsties fabuloses representatives dels estaments i dels gremis de les ciutats: dracs, mulasses, àguiles, bous, lleons, etc. Però entre aquestes altres figures, a ells (als nans), els veiem moure's amb un altre aire i actitud. Aire i actitud més lliures, més desembarassats, que potser correspongui a un paper dins la festa, diferent dels seus companys de seguici: els gegants i les bèsties fabuloses ja esmentades. Aquest paper *dramàtic*, que en els darrers estaria basat en una *recuperació* simbòlica dels estaments civils de les ciutats i de les seves corporacions i distints gremis, potser no parteix de la mateixa base en el cas dels nans. Així podrem observar en gegants i bèsties fabuloses (a la gran majoria dels casos) un posat digne i contingut, gairebé hieràtic. Que en els nans és bo i sempre el contrari. Allò que uns tenen de gravetat i de capteniment, les nostres figures ho tenen d'esbojarrat i de burlesc, propens a l'enjogassament i a les persecucions entre els qui miren passar la desfilada. Sobre aquest particular, en concret, hem de tornar-hi més endavant. Ara és millor presentar alguns detalls sobre la seva possible història, i sobre la resta de figures amb les quals cal relacionar obligatòriament per tal de bastir la crònica anunciada.

La festa

La festa, qualsevol acte festiu, és alhora *comunió* i també potser *representació* (ensems o per separat). La festa és *comunió* quan actors i espectadors participen, com en el model de Rousseau, *d'un mateix gaudir* en què «[...] el plaer de cadascú és alegria de tots». Aquest seria el mo-

del de festa civil, teoritzada a partir de les idees de la Revolució Francesa: llibertat, igualtat i fraternitat, i que pressuposa una societat en què les classes socials, si més no, tendeixen a reduir les seves diferències. Contràriament, la festa *representació* tendeix a convertir en gran espectacle la jerarquització de la mateixa societat: grans coronacions, arribades o commemoracions de personatges eminents (reus, sacerdots, jerarques, militars, etc.). La festa, però, és també èxtasi, alliberament emotiu. Amb la possibilitat que aquesta catarsi condueixi a l'alienament. Aquest darrer estrat festiu, l'èxtasi, és amb seguretat el més antic, damunt del qual es mantenen qualsevol dels altres dos, o ambdós alhora.

L'espectacle dramàtico-jeràrquic del Corpus

És a la festa del Corpus Christi on trobarem la més gran quantitat d'informació sobre comparses, balls, entremesos tradicionals, etc., panorama en què es troba inserit el nostre tema d'estudi.

Aquesta festivitat va ser promoguda per santa Juliana de Mont Cornillon, a Lieja el 1218, per combatre certes heretgies, i sobretot —tal com ens ho fa recordar el text que expressament va compondre Tomàs d'Aquino per a l'ofici del dia— perquè els nous cristians «... celebriem joiosament aquesta festivitat sagrada... [i així] es facin enrera les coses caduques, i li facin lloc a les noves...».

Encara que sigui sense aprofundir massa, és interessant per a una bona comprensió del que aquesta *nova celebració* (el Corpus) hauria de significar per al futur de la festa popular

dins la civilització cristiana (sobretot pels elements escènic-festius i parateatral, inclosos en ella) tenir ben clar quins pogueren ser els mòbils per a la seva creació, quin va ser el medi històric on es va configurar la litúrgia, i quins foren els seus padris. És de summa importància conèixer, per exemple, que en el Concili de Vienne (que ara mateix esmentarem), on es decideix que la festa se celebri en tot el món cristià —amb la probable intenció d'assolir allò que l'esmentat text de Tomàs d'Aquino propugna—, es decideix també condemnar l'orde dels Templers, entre altres raons, per haver esdevingut suspecte de connivència amb antics cultes «pagans».

També volem fer notar, per a un millor seguiment de les nostres consideracions al voltant de la qüestió, que en la configuració del Corpus, com a *nova festa* de l'Església, aquesta va continuar amb l'antiquíssima pràctica del sincretisme, tradició que li venia de molt lluny. Així ho podem constatar, per exemple, en el text següent, que no pertany precisament al món dels estudis antropològics o folklòrics, sinó a l'aplicació contemporània de la litúrgia catòlica. Diu A. Olivar, a l'hora de comentar la celebració del Nadal: «El 25 de desembre era el *Natalis (Solis) Invicti*: el naixement de l'Invicte (Sol, se sobreenten, és a dir, de l'astre divinitzat i relacionat amb la persona de l'emperador romà). Nadal és la cristianització d'aquesta festa (cristianització que està ben bé dins la línia sincretista i conciliadora de l'emperador Constantí el Gran).¹

En principi, aquesta nova festa, el Corpus, s'havia de celebrar a Roma, i encara a l'interior del temple. Fins que el 1311, en el ja esmentat Con-

cili de Vienne (Viena del Delfinat) —on es confabulà, com acabem de dir, l'anorreament dels templers sota l'acusació (interessada, és clar, però expressiva) d'oferir culte als déus pagans—, Climent V decideix que se celebri, com ja hem dit abans, en tot el món cristià.

Amb tot, la creació d'una festa cristiana, dedicada al culte del cos de Crist trasmutat en pa sagrat, ja tenia antecedents, a Orvieto (Umbria) i Daroca (Aragó),² també a Toledo i a la mencionada Lieja, abans del 1300. Però de la celebració extramurs del recinte sacre (moment en què la festa adquireix la litúrgia parateatral que l'ha de definir), al nostre país no en tenim notícies fins al 1320 a Barcelona³ i a Girona. Més tard, el Corpus processional, ja amb tot el seu esplendor de *festa de representació de les jerarquies*, se celebraria a Vic el 1330, a València el 1335, etc.

Hem d'atribuir aquest estil místic d'actuar de la primitiva església cristiana (l'estil de recloure les celebracions dins l'estricta comunitat dels fidels, i encara dins els murs del temple) a la necessitat de preservar la nova litúrgia, mantenint-la allunyada, i incontaminada, dels antics rituals de la vella religió, vestigis més o menys sencers dels quals continuaven practicant-se entre les capes de la població més retretes del món urbà. Recordem que, si més no en el que avui denominem món occidental «[...] el cristianisme no va ser el resultat de la cristianització institucional d'un moviment espontani i difús [...] Va sorgir en el context d'una societat urbana, i en el si de la comunitat religiosa més alfabetitzada del món antic».⁴ Quedant, doncs, fora del seu

1. OLIVAR, A. *El nou calendari litúrgic*. Barcelona: Estela, 1970, pàg. 182. (Sóc conscient que la informació és arxiconeguda, però m'ha semblat interessant aportar-la perquè ens arribi d'una font implicada).

2. GONZÁLEZ, L.A. i MARTÍNEZ, I.M. *Historia de la comparsa de Gigantes y Cabezudos de Zaragoza*. Saragossa: Ayuntamiento de Zaragoza, 1986, pàg. 18. GEC Corporals de Daroca.

3. DURAN I SANPERE, A. *La Fiesta del Corpus*. Barcelona: Ed. Aymà, 1943, pàg. 7.

4. MONTSERRAT, J. *La Sinagoga Cristiana*. Barcelona: Muchnik Editores, 1989, pàg. 140.

5. Vegeu *Gàlates* 4.81.

6. VVAA *La Fiesta*. Madrid: Ed. Alianza, 1993, pàg. 159.

7. Cal retenir la imatge d'aquests clergues amb màscares, disfressats de balladors i també de dones. Més endavant, quan parlem dels seguicis procesionals del Corpus a Saragossa, trobarem referències a uns personatges semblants.

abast els *pagani* o *pagensis*. Textualment, els homes del *pagus*, els homes de camp, els pagesos, en definitiva.

Molt temps deurien subsistir aquells rituals festius de l'antiga religió entre els *pagensis* o *pagani* més allunyats dels nuclis urbans (i també entre les capes menys cultes —els esclaus— de les ciutats). Cerimònies de caràcter lúdic, festivitats simbòliques, etc., que en anar perdent la seva significació religiosa, van fer que cada vegada més encara en sobresortissin els components d'elles, més relacionats amb el simple lleure, amb els jocs i les folgues per motius estacionals. Necessitats, aquestes últimes, per a les quals, el primitiu cristianisme, enderiat a veure arribar com més aviat millor el regne de Déu a la terra (un regne ben allunyat de les petites necessitats mundanes de cada dia), no semblava tenir-hi un gran interès. Ni sembla que hi fes gaires aportacions fins ben entrat el mil·lenni.

Durant molts segles, sembla demostrar-se que la nova religió, el cristianisme, no es va interessar gaire per la festa, pel simple gaudir físic de l'home. És lògic, doncs, que les antigues cerimònies, jocs, efemèrides estacionals, etc., relacionades amb els vells déus (o genis malèfics, estat a què els reduí sant Pau)⁵ continuaren ocupant aquest espai de l'activitat humana, la festa. I això malgrat l'avenç incontenible de la nova doctrina cristiana.

En el seu moment, però, quan es comença a consolidar una nova societat, lluny dels terrors del mil·lenni, es va advertir que, potser, la vinguda del Messies es podia allargar per molts anys. Així, després de cismes i desviacions, la nova

jerarquia eclesiàstica, ben relacionada i consolidada, i les capes altes de la vella societat dels magnats, degué comprendre que la nova religió també havia de ser ben compresa i assumida per la resta de la població, fins i tot entre els rústecs pagesos més allunyats de les urbs (els *pagensis* o *pagani*), i també entre les classes miserables de les ciutats. D'una actitud mistèrica i reservada als creients (els qui s'havien de salvar), es passava a una actitud oberta, que encara que pugui semblar paradoxal comportà l'obligatorietat i l'ortodòxia del culte.

Però, fins a quin punt les capes allunyades del poder i de la cultura oficial, encara en ple segle XII, no participaven d'aquesta integració en la *nova religió*, es pot percebre en la descripció següent de la festa anomenada *de l'ase*, que era celebrada entre el baix clergat (en aquest cas de França) i que extreiem d'un document publicat a la *La Festa*:⁶

«[...] Els sacerdots d'una església qualsevol elegien un *bisbe dels bojós* (retinguem per a més endavant aquest personatge i el seu rol), que aquell dia feia cap al temple amb gran pompa i s'asseia al tron episcopal. A partir d'aquell moment començava una missa cantada en què prenién part tots els clergues amb la *cara emmascarada* amb carotes repulsives o ridícules. Durant l'ofici els clergues disfressats de dansaires o de dones ballaven en el cor i interpretaven cançons indecoroses. Els altres menjaven botifarres fent servir els altars de taula, jugaven a cartes i daus en presència del sacerdot que oficiava, l'insensaven amb un braseret on cremaven draps vells, fent-li respirar aquell fum indecent».⁷

Fent una superficial revisió a aquest passatge, el primer que se'ns podria acudir és que ens trobem davant d'una supervivència d'algun ritual de la religió antiga. Aquesta observació, però, seria possiblement inexacta. És poc probable que els clergues que celebraven aquesta festa en ple segle XII, poguessin tenir consciència de les cerimònies de la vella religió. Segurament no era una supervivència, però tampoc no podia ser una celebració nova. És inversemblant pensar que l'Església pogués crear una cerimònia d'aquesta mena.

És més probable creure, simplement, que malgrat que la vella religió hagués desaparegut, la nova no havia sabut, encara, suplir els vells rituals que satisfien les necessitats festives de l'home, i dotar la nova civilització d'uns *esplais* adequats.

Passats els segles precisos, la nova jerarquia ja els aniria dissenyant. Crearia el Corpus com a model de festa popular a l'aire lliure. I també giraria els ulls als jocs, al teatre palatí (el popular ja venia configurat en el mateix Corpus), a les competicions, etc.

Un exemple proper: el Corpus a Saragossa

A *La historia de los festejos populares de Zaragoza*, el seu autor, Eliseo Serano, assenyala:

«La festividad del Corpus no sólo se componía de la procesión a la que asistían barrios, parroquias y gremios [...] sino que ya el día anterior la ciudad se vestía de fiesta. La ciudad mandaba siempre que un pregonero recorriera las calles anunciando la festividad del día [...] acompañaba el pregón como era cos-

tumbre una fanfarria de trompeta y timbales».

Es pot apreciar amb claredat com encara que en un principi només es tractés de celebrar un dogma cristià, això implicava, i en gran manera, l'element civil; la ciutat amb els seus gremis i barris, les autoritats i els seus deures inherents de representació. Això és ben natural en una societat fortament jerarquitzada com la del segle XV, en què cada individu calia que estés representat en el seu braç per tal d'ésser un subjecte de dret. No estar-hi equivalia (tal com veurem més endavant) a ser un associatari, un *jueu* o un *pària*, susceptible de ser *prohibit*, i, per tant, un individu que no tenia un *lloc* en el Corpus, una festa en què la societat establerta —a través d'una magna posada en escena— es representava (donant a aquest mot valor teatral) a ella mateixa.

En el text següent es pot veure com el Corpus encara arribava a implicar els ciutadans, no solament en la seva condició pública, sinó en la individual i familiar. Llegim del mateix llibre ressenyat:

«En el pregón de 1429 se recuerda y se requiere que "manyama sian plegadores los hombres a las casas del puente e las mulleres a la Seu, por acompañar la dita procesion". En estos mismos pregones se recuerda al vecindario que debe limpiar, barrer y regar los trozos de calle que corresponden a cada casa, debiendo asimismo encortinar y engalanar las fachadas». També «[...] los ciudadanos debían concurrir a la procesión con sus propias luminarias, recalándose de esta forma en el pregón del Corpus de 1486, con pena de 5 sueldos. En el año 1459 se hacía especial incapié en que debían concurrir al menos una persona de cada casa».

Màscares i moixigangues

Amb la lectura d'aquestes citacions, que tant es podrien haver extret del Corpus de Saragossa com del de València, Sevilla o Tarragona, preteníem il·lustrar de manera exemplar la festa del Corpus. Un festival en què s'aplegava tot allò que de festiu posseïa la societat del final de l'edat mitjana, com a hereta de successives civilitzacions, d'històries culturals, característiques ètniques, tabús i creences arquetípiques diverses. En suma, tot allò que en ella s'acollia i es produïa. I com a corollari d'aquesta darrera asseveració, veurem encara una altra nota de la mateixa obra: *«Los pregones se encargaban también de prohibir durante el Corpus máscaras de judío, frailes y capellanes, aunque permitían éstas una vez pasada la procesión o si van en los carros de los entremeses [...]»*.

Pel que fa a la qüestió de les màscares és suggestiu d'interrogar-se sobre què hi deurien fer aquestes *màscares de jueu, frares i capellans* barrejades a la festa de l'exaltació del cos de Crist. I ens podríem contestar d'una manera com la que ja hem apuntat. Les antigues celebracions d'aquesta estació temporal (desproveïdes de contingut sacral —de la vella religió—) que havien perdurat mentre el Corpus se celebrava dins els murs del temple, eren encara tan habituals i estaven tan arrelades entre la població que habitava els barris i els pobles forans, en ple segle xv, que les autoritats (la nova jerarquia) tant civils com eclesiàstiques, no trobaven una altra manera de combatre-les si no era recorrent a la pràctica del vell sincretisme. Quina altra cosa podien

ser aquestes màscares sinó els vestigis (alerta que dic els vestigis, com qui diu les traces no conscients) de personatges de velles funcions estacionals, que ara adoptaven *imatges* contemporànies representatives de la seva actualitat (en un exercici, inconscient, però perseverant, d'adopció de formes noves, confrontables amb velles necessitats): jueus, frares... Personatges-màscara, per cert, que no gaudien de massa bona reputació entre els estaments instal·lats del segle xv. Aprofundint en aquest aspecte, hem de fer notar que en el Corpus barceloní, en el pregó de 1321, allò que es prohibeix és la mateixa presència dels jueus, fora del call.⁸

És suggeridor, si més no, reflexionar sobre el significat que podien haver tingut aquestes màscares de jueu a l'esmentada festa de Saragossa. Però per si la nostra anterior conjectura pogués ser refutada, advertint-nos que aquests frares i jueus podrien haver estat figurants d'algun auto de tema estrictament religiós, nosaltres proposem una *re-lectura* del text en qüestió, i demanem atenció sobre on diu que aquestes màscares són prohibides *durant la processó*; per tant, hem d'entendre que no ho són *un cop pasada la processó*, o bé si van «[...] en los carros de los entremeses».

D'aquesta lectura es pot deduir que hi ha màscares (de frare o de jueu, i com més endavant es veurà, també d'altres coses) que no van en els carros dels entremesos, però que poden precedir —o estar-se allà per on passa— la processó, encara que no hi pertanyin de manera *oficial*. Aquestes notes (i d'altres que al llarg del treball afegirem) ens donen una certa llibertat (que ens prenem) per

suposar l'existència d'uns actes o de festivals paral·lels, profans (o sigui de *motius* no estrictament religiosos) a aquesta processó del Corpus (si més no fins al segle xv). I abundant en aquests probables festivals paral·lels, més vells que el mateix Corpus (evitant, però, d'obstinar-nos en la qüestió), farem encara un parell de citacions més. Una relacionada amb el Corpus de Barcelona, extreta de *La Fiesta del Corpus* d'A. Duran i Sanpere. I una altra del mateix llibre que hem utilitzat fins aquí. No exhaurim, ni de bon tros, els arguments que podríem utilitzar.

Anota Duran i Sanpere en aquest llibre que: «*Encontramos todavía en el mismo año 1396 la prohibición de construir catafalcos u otros andamios en las calles de tránsito de la procesión, refiriéndose tal vez a los altares y a los castillos con que pretendían emular con entusiasmo, y de disparar fuegos griegos ni cohetes bajo multa de veinte sueldos*».

Creiem que la citació és important, ja que s'hi recull bona informació. D'entrada, podem intuir les dimensions de les construccions amb què, segons l'autor, «[...] *los barrios pretendían emular en entusiasmo* [...]». Cadafalcs, bastides i castells. Això no sembla tenir res a veure amb els *altars* que el mateix autor coneix, per tradició (i també ben segur per haver-los presenciats) i que es bastien al llarg del recorregut de la processó, a cavall del nostre segle, quan el Corpus encara era una festa ben viva a Barcelona. Amb els termes de *cadafalcs* i *castells* es coneixen, al llarg de molts anys, els entremesos que, immòbils o transeünts, posaven en escena representacions parateatrals, o llocs fabulosos (també de temàtica religiosa). Aquests dos termes, *castell* i

cadafalcs, s'emparenten amb el mot *roca*, que té el mateix sentit. Que existiren *roques castels* i entremesos profans, sense anar més lluny, ho corrobora la lectura del Tirant en el passatge del casament del rei d'Anglaterra, en què podem llegir:

«*Dix Tirant.— En mig de la praderia trobam una gran roca feta de fusta peer subtil artifici tota closa [...] E trobarem que en l'alleujament del Rei estava una dona tota d'argent quasi ab lo ventre un poc ruat i les mamelles qu eun poc li penjaven, e ab les mans les estava exprement, e per los mugrons aixia un gran raig d'aigua molt clara [...] havia una donzella tota d'or esmaltada e tenia les mans baixes en dret a la natura e d'allí aixia vi blanc molt fí es especial [...] estava un bisbe ab sa mitra al cap, qui era tot d'argent [...] e per la mitra li aixia un raig d'oli*»,⁹ etc. Si a aquestes *roques*, *cadafalcs* i *castells* mencionats per Duran i Sanpere, hi afegim l'encesa de «*fuegos griegos y cohetes*», d'una magnitud que es féu necessari multar-los, podrem deduir que els barris que els construïen, més que muntar un altar on «descansés» la custòdia i el seu seguici, muntaven, en dates aproximades i paral·lelament, festes pel seu compte, en què en tot cas la presència del *Cos de Crist* vindria a santificar (cristianitzar) allò que allà celebraven.

Ens resistim a creure que havent-se començat a celebrar el Corpus extramurs el 1320, el 1396 la festa hagués ja reeixit tant, i a tot arreu, entre la població, que aquesta n'hagués creat, amb poc temps, una altra de paral·lela (un *off*) de la magnitud que fa preveure la relació dels documents coneguts. Això, sense l'existència anterior d'una celebració, o sèrie de celebracions, a ella, i segurament de tradició pre-cris-

8. *La Fiesta del Corpus*, pàg. 14.

9. MARTORELL, J. *Tirant lo Blanc*. Barcelona: Ed. Seix Barral, 1969, volum I, pàg. 139 i següents.

tiana. Sobretot, tenint en compte la resistència i la prevenció de la jerarquia de la nova església per tot allò que pogués significar desviacionisme o mundanització de les cerimònies dedicades als seus dogmes. Més aviat tendim a creure el contrari: la festa del Corpus, un cop treta dels murs sacres, hauria de servir a mena de gran dipòsit on, amb paciència, anirien convergint tots els elements externs de celebracions pre-cristianes, que encara cuejaven, i que més endavant conformarien el llarg seguici que avui anomenem *balls* i figures tradicionals: gegants, nans, diables, etc.

L'altra citació que no fa més que confirmar la que precedeix, és important perquè assenyala una de les figures tradicionals o *balls* que avui coneixem, possible referent (entre d'altres) de la que motiva aquest treball. Veieu:

«[...] en el pregón del año 1459, se nos menciona un entremés del infierno, ya que prohíben los jurados que puedan circular por las calles con máscara o con hábito de diablo [...]». D'aquí podem deduir també que si es prohibeix circular amb màscara o hàbit de diable fora de la processó, és que n'hi havien, o deuriem haver-n'hi hagut, que no participaven en la processó oficial. No podem creure que la prohibició només fos dictada pels simples figurants que entre l'anar de casa a la desfilada, s'extralimitessin amparats per la màscara. I si de cas la prohibició fos per aquest motiu, voldria dir que la màscara tenia, o hauria tingut, una altra funció en temps pretèrits, i que encara era reconeguda. Per tant, més aviat ens decanem per creure que la intenció dels pregons anava en la línia de limitar una activitat que encara tenia

vida pròpia i autònoma fora de la celebració oficial, però que aquesta maldava per assumir totalment.

D'altra banda, aquestes màscares i hàbits de diable, com les de jueu o de frare, bé podien ser reconegudes amb aquests epítets, senzillament perquè tota figura que dugués banyes havia de ser emparentada amb el maligne, i tot allò que no fos catòlic, amb els jueus. I també amb els frares, font inesgotable d'heretgies i heterodòxies. Recordem que fins als nostres dies han arribat màscares tradicionals que duen banyes, encara que avui a ningú no se li acut relacionar-les amb Satanàs.

Però la història dels nans, capgrossos o cabuts, com a peça particularitzada dins la festa tradicional, sembla ser relativament recent, encara que no ho sigui tant la seva detectable presència al costat o barrejat amb altres elements i figures de les comparses, entremesos o moixigangues, que participaven en les desfilades i processons, tant de caràcter religiós com de signe profà: mascarades o rebudes i comiats d'individus eminents.

Anteriorment al segle XIX els anomenats nans, o cabuts, solen formar part d'alguna representació, entremès o ball, en els quals queden inclosos. Per exemple, en el text que citarem a continuació, de l'any 1590, s'anomena els nans com a integrants d'una comparsa de *gegants i nans*, i tan integrats estan uns i altres a l'entremès que fins i tot comparteixen el mateix pressupost. Diu així: «[...] los jurats [...] paguen a Lluís Mata, pintor de la dita ciutat XXXXIII lliures II sous VI diners moneda real e son valor de CCCCL reals castellans que ha de haber per pintar tretze testes o caps

de nano o jigsants...» (d'un inventari de la Casa de les Roques de València). També trobarem referències d'uns possibles capgrossos en una «*mojiganga*» feta a Saragossa el 1747 amb motiu, segurament, del Carnaval. El text diu: «[...] *rompian el paso dos matachines de a pié con el vestido mas propio y mas extraño. Eran estos dos discipulos de Jano y llevaba cada uno su par de caras [...]* No solo eran caras sino carísimas, pues por lo grandes toda la *mojiganga se escondía tras de ellas*».¹⁰

Ha de ser fàcil emparentar aquestes màscares dobles, que pel seu embalum «[...] *por lo grandes toda la mojiganga se escondía tras de ella [...]*», suggereix una estructura molt semblant a la d'un capgròs, la qual ha de ser diferent a la d'una carota o careta, ja que mentre la primera cobriria totalment el cap, la segona només amaga el rostre.

Aprofundint en aquesta citació, en què podem veure mencionat el terme *cara* per referir-se a una figura que bé podria ser un capgròs, i pel fet d'haver observat aquest mateix mot diverses vegades en textos que fan referència a la matèria tractada, sembla pertinent citar-ne un.

En el ja esmentat llibre *La Fiesta del Corpus*, de Duran i Sanpere, hi ha un petit paràgraf¹¹ on en referir-se a aquesta festivitat durant l'any 1390, es fa esment d'unes «*diez caras de ángel con sus diademas y sus cabelleras*». No gosaríem assegurar que aquestes *caras* d'àngels (que eren fetes per a un grup de músics integrants del seguici processional) fossin capgrossos, però sí que ens ho podem prendre com una referència primerenca de màscara, en què el cap (o el rostre) era la part del cos que es feia ressaltar més. Som conscients, també, que els motius pels

quals una màscara s'ha de considerar una simple carota o bé un capgròs són difícils de concretar. En tot cas, potser no hauria de ser només la grandària de l'artefacte allò que el definís, sinó més aviat el paper que la figura interpreta dins la festa. Si només les dimensions de la màscara particularitzessin la figura del capgròs, hauríem de tipificar com a capgrossos altres elements festius, potser els mateixos gegants. O, per exemple, algunes de les màscares del Carnaval del centre d'Europa. I no és aquest el cas.¹²

Diablots, esparriots i «botargas»

No és fins al principi del segle XIX, o al final del XVIII, quan comencem a trobar el terme *nan*, o capgròs, amb categoria particularitzada i com a element integrant del seguici festivo-popular. No és fins aquest moment quan va adquirint de mica en mica el seu paper, i lloc propi, a les desfilades i processons.

A la mateixa Saragossa, a bastament referenciada, i ja el 1803, participen en una «*mojiganga*»: «[...] *dos figurones de hombres chicos llamados cabezudos porque sus cabezas son enormes*». Ja entrat el segle aquests cabuts solen ocupar, sense cap mena de dubte, el lloc que fins aleshores havien tingut els *bufons*, *bojos*, *esparriots*, *diablots*, «*botargas*», «*bojigangas*», etc., i també altres personatges amb apel·latius semblants, els quals són tots ben coneguts en les festes de tota la Península. Aquestes figures eren les encarregades de dirigir els *balls* i els *entremesos*, i de fer-los-hi de presentadors i alhora d'agents d'ordre. Eren els guardians del cercle sacre on eren fetes aquestes re-

10. SERRANO MARTÍN, E. *Tradiciones festivas zaragozanas*.

11. *La Fiesta del Corpus*, pàg. 16 i 17.

12. En canvi, veiem com els dos «*Matachines*» esmentats sí que compleixen totalment el paper que nosaltres assignem als capgrossos.

13. Vegeu els mots *espàrrer* i *esparver* al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. I el mot *esparriot* al *Diccionari català-valencià-balear*.

14. *Mostrari fantàstic. Gegants, capgrossos i bestiari de la Garrotxa*. Olot: Edicions Municipals d'Olot, 1985.

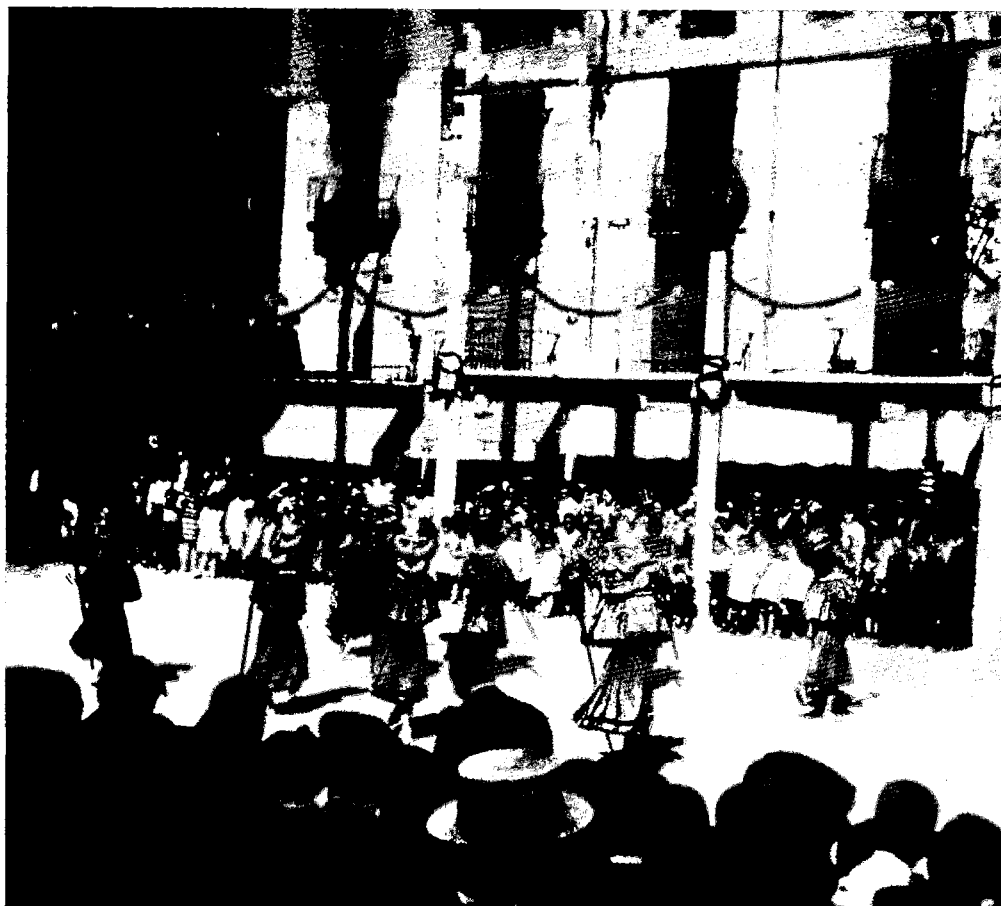
presentacions. Tal com encara veiem que ho fan avui, el *Pollo* de Moià, i el *Diabló* o *Dimoni* dels Cosiers d'Algaida, a Mallorca. Una altra de les funcions, no menys important, d'aquests personatges era recaptar l'estipendi per a la companyia. Senyal inequívoc de la subalternitat del personatge. Ja es coneix que cal no barrejar les coses de l'esperit (les representacions) amb el vulgar metall. El bufó, o *esparriot*, com que ja era un *impur* (només participa en la representació des de fora del cercle), no es podia macular.

Un exemple d'aquestes funcions, les quals segons la nostra teoria serien gradualment afegides a la figura del nan a partir dels segles XVIII i XIX, provinents de l'obscur *esparriot*,¹³ les trobem en la descripció que Varey fa en *Historia de los títeres en España*, sobre la *tarasca* de Madrid, que en el segle XVII participava en les festes populars i sobretot en el Corpus d'aquella ciutat castellana. Varey diu que aquesta *tarasca* era una barreja de drac i de serp, cavalcada per una dona i precedida d'un «botarga» o «bojiganga» armat amb una vara amb bufetes de porc lligades a un extrem. Amb el recurs d'aquesta arma, el «botarga» apartava la canalla de la *tarasca* i també perseguia les mosses amb les bufetes. Aquestes últimes, símbol eloqüent dels genitals d'aquesta bèstia coneguda per la seva lubricitat (més endavant veurem com alguns capgrossos continuen avui utilitzant aquests adminicles o substitutius, i amb fins semblants).

En el segle XIX la funció del «botarga» o de l'*esparriot*, ja la trobem transferida a un nan, en concret, el Lligamosques d'Olot. D'aquest nan, en tenim notícia escrita des del

1817, i la seva funció en els seguicis era precisament com la del «botarga» de la *Tarasca*, allunyar la canalla perquè no destorbessin el pas dels gegants. Altrament, al *Monstruari fantàstic* (llibre catàleg dels entremesos d'Olot)¹⁴ se'ns diu que: «[...] Es tenen referències que ja el 1692 existia a Olot un personatge anomenat el *gegantó*, la funció del qual era precedir els gegants i *empaïtar la mainada a cops de xurriaca*» (la cursiva és nostra).

Tal com es pot advertir fàcilment, aquesta figura del *gegantó* (que té la mateixa missió que el «botarga» i altres *esparriots*) no era ben bé un gegant del tot, no era un genuí gegant. Era un ésser marcat pel seu diminutiu. Era un personatge no del tot legítim, un *impur*. D'aquí el seu paper: servir per apartar la canalla i alhora fer d'*espantamosques* per a les figures règies dels gegants de debò. Com ens explica una contarella segons la qual la raó del seu nom (Lligamosques) es deu al fet que al *gegantó* li untaven el cap amb mel per tal que les mosques acudissin a ell i s'apartessin dels veritables gegants. De la mateixa manera que el «botarga» de Madrid afegia al seu servei d'obrir pas la vulgar i poc edificant dedicació de provocar, amb les bufetes de porc, la concupiscència entre les mossetes i mossotes que circulessin soles pels carrers (podem creure que aquests «botargas» rarament s'atrevirien a empaïtar amb els seus adminicles les dametes de família bé). Recordem aquí també (i la qüestió no és gens insignificant), que els col·lectius humans que presen la seva personalitat a les màscares de *jueu*, *diabló* o *frare*, no autoritzades a circular fora de l'espai sacre de la festa, prohibides fora del

Els nans d'Olot. Fotografia:
Arxiu d'Etnografia i
Folklore de Catalunya
(CSIC)

seguici del Corpus, en què tots els estaments, gremis i confraries (fins i tot les no massa ortodoxes) eren cridats a ocupar el seu lloc segons una severa classificació jeràrquica, aquests tres col·lectius-màscara gaudien, i encara gaudeixen, d'una obstinada fama (merescuda o no) de libidinosos. Fama de la qual també gaudeixen els nans i els estralets, i no pas els dels contes, sinó els reals.

Avui, però, els capgrossos o nans, o cabuts, han perdut ja bo i del tot aquestes funcions, que adquiriren entre els segles XVIII i XIX. Han guanyat, contràriament (i només en algunes ciutats), la seriositat i la respectabilitat dels gegants. Aquest és el cas de dues de les tres comparses de nans que presentem a continuació com a corollari, i a mena d'exemple, de la continuïtat dels nostres personatges en la societat festiva actual.

En la primera de les comparses, o entremesos, que presentem, veure com una part dels seus efectius continua exercint l'antic paper. L'altre part, però, s'ha adaptat ja al destí més actual i insípit dels seus companys a diverses ciutats.

Els capgrossos i Kilikis de Pamplona

Iruña-Pamplona, la vila dels *Sanfermines* (una ciutat que allotja la festa en el lloc que li correspondria dins les prioritats que tota societat culta i equilibrada hauria d'observar), estima i s'enorgulleix de posseir una comparsa de nans i de gegants antiquíssima.

Una de les primeres mencions de les actuals comparses de nans de Pamplona (la dels *kilikis* i la pròpiament dita dels *cabezudos*) surt a la llum en un pressupost que Félix Flores, artesà pintor, remet a l'ajuntament d'aquesta ciutat l'any 1890. Hi podem llegir: «[...] se construirán cuatro cabezas de pasta de sesenta centímetros de altura con la correspondiente proporción de anchura bien modeladas con su correspondiente aparato de correas para la sujeción, con arreglo a los bocetos aprobados por la corporación. El coste de dichas cabezas a pintura ordinaria y al temple será cada una de pesetas 75. Id. de pintura 90. Dichas cabezas en caso de ser aprobado este presupuesto quedarán terminadas para los primeros días del próximo mes de junio [...]».¹⁵

15. VVAA *Los Gigantes de Pamplona*. Pamplona: Ayuntamiento de Pamplona, 1984, pàg. 38 i següents.

D'aquesta primera data deuen partir els antecedents dels actuals *cabezudos*, i potser també dels *kilikis*, figures, aquestes últimes, que amb els *zaldicos* (cavallets) formen una acolorida quadrilla que té com a principal missió «[...] *asustar y despertar la picaresca de la grey infantil*», tal com s'apunta a *Los gigantes de Pamplona*, llibre confegit pels seus mateixos protagonistes, els membres (humans) de les comparses irunyeses.

Per a aquesta iniciàtica missió (*asustar y despertar la picaresca*), deixant de banda el seu aspecte estrafolari i les esbojarrades corregudes, els *kilikis* van armats d'uns llargs vergalls que els serveixen per fustigar tothom i a tort i a dret.

A causa de l'ús general d'eines com aquestes per part d'alguns capgrossos, i més figures tradicionals d'altres indrets (ara mateix podem recordar els *peliqueiros* del Carnaval de Verin, a Galícia, o les màscares del Vidalot del carnaval de Vilanova i la Geltrú, o les *porres* dels personatges de la Santantonada dels Ports de Beceit i Morella), ens ha semblat adient descriure com són i de què són (o eren) aquestes *vergas*, que fan servir els seus *kilikis*, tal com en diuen els irunyesos actualment. Al llibre citat dels gegants de Pamplona trobem la informació següent:

«[...] *estas vergas en un principio fueron vejigas de tripa de «cuto» (cerdo) que eran adquiridas en las tripallerias pamplonesas. Una vez hinchadas se trenzaba el sobrante, formando un vástago flexible con el que se manejaba la verga a distancia*».

Semblantment, com deuria ser l'adminicle que feia servir el «botarga» de Madrid? Continuem amb la referència:

«Era característico de estas vejigas su pésimo olor [...] el manejo de ellas por kilikis y zaldicos presentaba otras dificultades ya que, con el calor rezumaban de grasa [...] cuando comenzó a generalizarse el uso del traje blanco de pamplonica en las fiestas surgió la alarma [...] llegando en 1960 a plantearse seriamente su sustitución. En los Sanfermines de este año se dotó [a la comparsa] de unas pelotas de colores, de plástico [...] el efecto por supuesto no era el mismo ya que quien haya sufrido embates de kilikis y zaldicos en aquella época recordará que el ruido del golpe asustaba al más valiente. Estas pelotas resultaron menos espectaculares y pronto la grey infantil les perdió el respeto [...] aun fue peor que al mínimo contacto con su cigarro, estallaban, de forma que en la primera salida [...] se agotaron todas las reservas de pelotas [...] el resultado fue que el encargado de la Comparsa y las personas que atendían al suministro [...] tuvieron que perder numerosas tardes de fiesta poniendo parches [...] Al fin se llegó al modelo actual, fabricado por Industrias Turillas, consistente en vejigas de esponja enteras enfundadas en una red de plástico fino que se ata al palo correspondiente y que, aunque no hacen ruido ni daño, siguen asustando a la grey infantil despertando la nostalgia de los antiguos chavales pamploneses».

La citació és extensa, però m'ha semblat interessant d'afegir-la pel que té d'exemplar: com una ciutat té cura d'allò que li és entranyable, i de com aquesta sensibilitat arriba fins a fer intervenir la indústria per tal de donar la forma més convenient possible als seus records lúdics, un dels elements més importants per a l'autoreconeixement de l'individu en la societat pròpia.

Sis són les figures que componen

actualment la comparsa dels *kilikis*: *el Barbas* i *Coletas*. Aquests dos serien els més antics, possiblement anteriors (segons l'esmentat llibre) a la data que Félix Flores presenta la seva factura a l'ajuntament irunyès. *Napoléon* i *Patata*, ambdós modelats per Benito Escaler a Barcelona el 1912.¹⁶ Els altres dos, anomenats *Caravinagre* i *Verrugón*, van ser construïts a València el 1941, seguint l'estil dels caps existents.

Tal com podem advertir (i representant una citació anterior sobre el lloc que ocupaven aquestes figures tradicionals en la jerarquia de la festa), els noms que els són aplicats van en una línia entre l'entranyabilitat, la plasenteria i el rebuig: *Patata*, *Verrugón*, *Napoléon*, etc. Noms que solem fer-los servir per als baus del poble, o els animals de casa que ens fan companyia i atipem, però que mai no hem considerat com a éssers de la pròpia família.

Tal com hem mencionat anteriorment, aquesta comparsa de *kilikis* compleix també el paper d'*iniciadors* de tot irunyès a la seva festa. Els pares porten els seus menuts vora el *kiliki* perquè aquest el colpegi amb l'actualment inofensiva bufeta, o perquè es fotografiï al seu costat: «[...] *Se vuelven mansos los kilikis y bonachones cuando se trata de bautizar en las lides sanfermineras a algún jovenísimo pamplonica que se acerca en su silleta*», comenta el narrador del tanques vegades citat llibre. Nosaltres hem vist fer la mateixa cerimònia amb els dimonis d'Artà a Mallorca. Allà, a més, el dimoni rep propina (l'estipendi per a la feina?) en diners, quan el pare apropa el nen, que sol bramar com una Magdalena, a les galtes del dimoni perquè li faci un petó i així perdi la por.¹⁷

Tal com hem pogut comprovar, doncs, aquests *kilikis* irunyesos compleixen totalment la seva arcaica funció de «botarga», esparriot, etc., i a causa d'aquesta raó es constitueixen, alhora que en instigadors de la sanitosa bogeria festiva, en *mantenidors* (en excèntrics mantenidors) de la sacralitat de la comparsa dels *kilikis* i *zaldicos*, i, per extensió, de tota la festa.

A part dels *kilikis* hi ha una altra comparsa de nans específicament anomenats *cabezudos*. Aquests acompanyen els gegants precedint-los i adoptant, com ara ells, un aire més digne i contingut. Aquestes figures de nans són del mateix estil dels *kilikis*, però mentre que aquests últims representarien un paper propi heretat dels esparriots, bufons, etc., els altres, els *cabezudos*, serien el pas següent i més modern dels nans, dins la festa d'avui.

Els nans de Tarragona

La ciutat de Tarragona és situada en una àmplia regió posseïdora de característiques molt peculiars dins el comú de la cultura catalana. A aquesta regió, l'hauríem d'anomenar el Camp, sense afegir-hi *de Tarragona*, ja que, ultra la comarca de la mateixa ciutat (el Tarragonès), comprendria les de l'Alt i del Baix Camp, tot el Penedès (l'Alt, el Baix i el Garraf) i, encara, probablement la Conca de Barberà. El Camp va ser terra de frontera al llarg dels primers segles en què es formà la nacionalitat cultural catalana, i és, encara avui, el bressol de manifestacions populars-tradicionals amb un marcat caràcter propi. Són emblema de la cultura festiva del Camp els coneguts *castells*, piràmides hu-

16. Cal suposar que els autors del llibre es refereixen a Lambert Escaler, escultor, que entre altres figures, va modelar l'any 1949 els nans de Vilanova i la Geltrú. O potser a algun altre membre de la família Escaler.

17. No cal dir que aquí *perdre la por* equival a assumir allò (els dimonis i la festa) com a natural i propi.

Els nans de Tarragona.
Fotografia: Arxiu
Municipal de Tarragona

18. Els aquí anomenats *valencianos* no serien uns altres que els actuals castellers. Per cert, i no puc resistir d'afegir, encara que no vingui a tomb, que els *valencianos* també els trobem a la processó del Corpus de Sevilla, segons una traducció de *Letters from Spain* de José Blanco White, Londres, 1882: «*Mezclados ya con el grueso de la procesión, iban tres grupos de danzantes: en primer lugar, los valencianos, vestidos con su traje regional de chaleco suelto, mangas de lino atadas a las muñecas y a los codos con cintas de varios colores y anchos calzones de color blanco que llegaban sólo hasta las rodillas, que interpretaban un baile muy animado, entretejiendo sus pasos con movimientos de sorprendente agilidad*». Si fa o no fa, aquest és el vestit actual dels components de la Moixiganga de Valls.

manes més conegudes com els Xiquets de Valls, o els Castellers.

Aquí també, com en altres casos estudiats, per tal d'aconseguir les primeres referències concretes dels nostres personatges, els nans, no ens remuntarem més enllà del vuitcents, i és a mitjan d'aquesta centúria que trobem la primera referència, extreta d'un opuscle de Juan Salvat Bové titulat *Los gigantes y los enanos de Tarragona*; diu així: «[...] la primera vez que encontramos citados los Enanos del Ayuntamiento és en 1844 con motivo de la visita a Tarragona de su majestad la Reina Doña Maria Cristina de Borbón, leyéndose que la entrada de S.M. será precedida de las danzas del país por el orden siguiente: Gigantes, ENANOS, Valencianos, Gitanas y Mo-jiganga».¹⁸

Però aquesta comparsa del 1844, de la qual, segons Salvat Bové, no se'n tenen altres referències que les descrites, degué fer-se malbé amb el temps. No és fins divuit anys després que el consistori tarragoní tornà a interessar-se per la qüestió. En un primer moment sembla que havien decidit llogar-la, però adonant-se de les dificultats d'aquesta ocurrència: «[...] se dispuso adquirirlos en propiedad mandándolos construir en Barcelona, por cuanto los artistas de esta ciudad (Tarragona) no se habían podido comprometer a ultimarlos antes de la Fiesta Mayor [...]».

Aquesta segona comparsa de nans coneguda, encara no seran els que actualment passen els seus enormes caparrots pels carrers de la ciutat. L'any 1864 (sempre seguint el llibre esmentat) tornem a trobar a l'ajuntament ocupat en l'adquisició d'una nova comparsa, ja que la que existia era «*inservible*», i no feia el cas de presentar-se davant del futur

arquebisbe de la ciutat (com era l'ocasió) amb una comparsa de nans vella i atrotinada. Aquests nous capgrossos, segons algun erudit local, serien obra de l'escultor Bernal Verderol, i la seva necessitat era deguda concretament «[...] al respecto debido a las costumbres antiguas [...]» i perquè «[...] en las grandes festividades (hi poguessin assistir representando a la ciudad [...]».

Restaria per esbrinar (en algun altre treball més extens) el perquè les ciutats, Tarragona entre elles, també afegien els estraforaris capgrossos, en aparença totalment contraris a l'esperit, i també a la forma, dels altres balls i entremesos, que la ciutat utilitzava, a mena de simbologia d'honor, en rebre els dignataris de visita.

Aquests nous capgrossos de 1864, tretze en total, serien els mateixos que, amb els consegüents retocs per mor del pas dels anys, avui fan les delícies dels nens i de les nenes tarragonins els dies de festa solemne.

La peculiaritat dels nans de Tarragona, una peculiaritat que comparteixen amb alguna altra ciutat o vila, és que, segons els més vells, les carasses representen conegudíssims (en el seu temps) veïns de la ciutat, els quals, pel seu caràcter excèntric, per la seva bonhomia, o per algun tret físic característic, van tenir la sort, o la desgràcia, d'esdevenir populars entre els seus contemporanis, fet pel qual els seus rostres van merèixer ser traslladats a imatge de cartó-pedra per a la posteritat local.

Aquí, com en el cas dels *kilikis* (o altres figures de la mateixa espècie: l'esmentat Lligamosques d'Olot, o també el cap de Llúpia de Vic),

Els nans de Vilanova i la Geltrú

veiem com, bé a través d'un apel·latiu sarcàstic, vergonyant o una imatge estrafolària (els nans, tots ho són), s'adjudicava a aquestes figures, a mena de boc expiatori, representar una part de les falles que la societat coneix d'ella mateixa (la crueltat envers els subalterns i els disminuïts, les deficiències físiques o psíquiques), però que es resisteix a reconèixer-s'hi, intentant treure-s'ho del davant amb el recurs de crear figures simbòliques estraletes de les quals poder-se mofar sense crear mala consciència. O si voleu més benevolament, poder fer-hi broma, ja que «*només són representacions de personatges, no pas persones reals!*».

Aquest és, sens dubte, tal com ja hem dit anteriorment, un altre paper que van heretar els capgrossos de formes festives precedents i que la peculiaritat dels nans de Tarragona ens ha permès evidenciar, paper que, per donar exemples possiblement encara coneguts, podríem aparellar amb els *ninots* del castell de foc (o foguera) de Sant Joan, i amb els *carnestoltes* (o figures similars) cremats, penjats, o escopetejats, al final de la seva festa.

A continuació transcriurem, del llibre esmentat, *Los gigantes y enanos de Tarragona*, una petita ressenya dels tretze personatges de la dita comparsa.

El capità. Porta vara alta com a símbol d'autoritat. Vesteix lliurea d'uixer, moda del final del segle XIX, i tricorní. Representa Joan Cabeza, antic alcalde de Tarragona que tenia una fàbrica de xocolata. La seva botiga era punt de reunió de la part alta de la ciutat.

Dos arlequins. L'historiador i costumista Adolfo Alegret assegura que

representen el Tià (Sebastià), sabater del carrer de la Destral, i la Flocs, una peixatera.

Els «negritos». Serien dos criats negres de Simón Lloveras. Cònsol, alcalde i comerciant, que els tenia al seu servei, i que cada matí li servien la xocolata al jardí.

Els pagesos. Caricatura del regidor representant de l'alta pagesia local, conegut com el Pepet de les Carallades. La seva parella seria la Pacheca, una bacallanera.

Els andalusos. Es tractaria del senyor Manuel, andalús que exercia de veterinari a la baixada de Pilat. Diuen que sempre havia anat vestit de la manera com se'l representa. La seva parella seria una dama de distingida família tarragonina.

El metge i la seva senyora. El primer seria una caricatura del doctor Francesc de Paula Colom i Costa. Va ser metge durant mig segle a l'Hospital Civil. Tenia un concepte una mica estrany de la professió, que havia adoptat d'una sentència llatina que pronunciava a la capsalera dels seus pacients: «*Multi sum morbi qui sola dieta curatur*». La seva parella era una patum (mascle) de la mateixa època anomenat Don Tiburcio, ex-mestre de cornetes. Se li feien bromes per la seva manera de vestir antiquada i cridanera.

Dos nobles. Són representats el patrici Josep Antoni de Castellarnau i la seva dona. Aquest noble va posar part de la seva fortuna a disposició de la Junta del Port.

Tal com podem advertir, sumant tots els personatges de la comparsa, n'aconseguim un quadre (amb poques mancances) de tot allò que és motiu, per part dels elements de cada societat que tendeixen a considerar-se els *normals*, de safareig,

19. I no solament a Olot i a Pamplona trobarem associats nans i cavallets, sinó que, per exemple, a *Historia de la comparsa de Gigantes y Cabezudos de Zaragoza*, pàg. 24 i següents, podem llegir: «*acompañábales* [a quatre gegants] *ocho gigantillos* [una denominació dels nans] *de á pie, y de a caballo*».

plagasitat i també de sarcasmes maliciosos. En els nans tarragonins, la societat local que hi ha retratada, entre d'altres, és la *liberalitat* i *filantropia* del senyor Castellarnau, que desprenia part de la seva fortuna en una obra (la construcció del port) que beneficiaria tota la ciutat; la *humilitat*, i potser la *beneiteria*, del Tià i de la Flocs; la *sort*, més aviat trista, dels «negritos» (possiblement servents a règim de semiesclavitud); la *bonhomia* del doctor Canals (i potser la seva manca de coneixements); la *fatxenderia* del senyor Manuel, l'andalús (i potser la seva independència de caràcter); la *personalitat estrafolària* del senyor Tiburcio; la *llosca arrogància* adinerada del Pepet de les Carallades; la *xerrameca* de la Pacheca bacallanera (o potser la seva ufanor i naturalitat) i, probablement, també retrati la *discreció* massa humil de la dama que acompanya la figura de l'andalús.

A la fi, tots aquests personatges (de sainet? De la *Commedia dell'Arte*?) en què la ciutat s'emmiralla, són conduïts pel *Capità*, un antic alcalde potser amb deliris d'autoritat, en una mena de *dansa de la mort* profana i localista, a passejar-se per la ciutat, on la mateixa ciutat a la qual dibuixa, els dedicarà la seva atenció, barreja de curiositat, respecte, enveja, crueltat, sarcasme...

Els nans d'Olot

D'Olot ja hem descrit anteriorment un dels nans de la seva comparsa festiva: el Lligamosques. Hem assenyalat, també, la seva missió a la festa, situant-lo, partint del seu paper, molt proper a l'esperriot. Ens resten per conèixer els altres nans, que s'agrupen en l'anomenat *ball de nans*

i sobre el qual no coneixem parió.

Així com de la comparsa de Tarragona, n'hem provat de fer una interpretació a partir de la seva possible funció dins de la festa local, no veiem tan fàcil de fer el mateix amb els nans d'Olot.

Hi ha una dada, però, que ens pot ajudar a l'hora d'assajar de fer aquesta interpretació i que situï el grup de nans d'aquesta vila en algun lloc de la nostra tesi i exposició. A l'igual dels *kilikis* de Pamplona, els nans d'Olot els trobem estretament relacionats amb la figura dels «cavallets»¹⁹ (anomenats *zaldicos* a la capital navarresa). En el cas d'Olot, tanta és la relació entre nans i cavallets, que podem llegir, al ja esmentat *Mostrari fantàstic*, el comentari següent: «[...] formar part de la comparsa dels «cabeçuts» o dels cavallets, no era gens fàcil [...] L'aspirant a capgròs o cavallet, havia de sol·licitar el lloc amb un cert formulisme i, quan li era concedida la gràcia de poder formar part de la colla (podem veure com de *colla* només n'hi ha una, que inclou ambdues figures), s'havia de col·locar a la cua i oujar, pas a pas, tots els graus o categories de l'escalafó [...] Seguint l'escalafó, un minyó que, al cap de deu anys portés el «cap de guix» podia aspirar [...] passar a cavallet». És interessant retenir aquesta dada (l'associació tradicional a Olot d'ambdues figures) per poder relacionar la possible raó del vincle entre nans i cavallets a Olot, i també entre *kilikis* i *zaldicos* a Pamplona, sobretot tenint en compte que tant la comparsa dels *kilikis* com la dels nans d'Olot tenen al seu càrrec funcions suggeridores i incitants, pel que fa referència als nostres supòsits.

Una de les missions dels *kilikis* als *Sanfermines* ja la coneixem: obrir pas als seguicis amb l'ús d'uns administratius ofensius, acció consentida per la comunitat local, missió que els apropa a l'ofici de l'esparriot, encara que, des d'una banda, aquesta tasca sembli només que s'ajusta a la que té encarregada el Lligamosques. D'altra banda, la tradició antiquíssima dels *kilikis* i l'arcaïtzant *to* que mantenen dins els actes dels *Sanfermines*, o també el mateix *to* del *ball dels nans* a Olot. A més, cal no oblidar que el vincle que tenen ambdues comparses amb els *zaldicos* i els cavallets, respectivament, podria indicar una pretèrita relació de les dues figures amb una activitat festiva comuna.

Per raons d'espai no podem entrar en el tema de les figures dels cavallets (que estem segurs que seria ben profitós). Només oferim a continuació unes senzilles referències en què es troba relacionada la figura dels cavallets amb una altra de les grans festes de la nostra cultura, el Carnestoltes. La figura del *zaldico* (el cavallet de Pamplona) es troba estretament relacionada amb el Carnaval de Lanz (Navarra).²⁰ També trobarem referències més extenses sobre aquesta figura a l'obra de Julio Caro Baroja *El Carnaval*.²¹ I sobre la figura dels cavallets a l'àrea catalana es pot consultar, entre d'altres, *El Pirineo Español*, de Ramon Violant i Simorra.²²

Per tal de donar un suport a la nostra opinió sobre la possible relació existent entre el *ball de nans* d'Olot i una festivitat molt més antiga que l'actual festa de la Mare de Déu del Tura (a través del seu vincle amb els cavallets), transcriu-

rem el sentiment que va provocar en Joan Amades la contemplació d'aquest ball de nans: «Aquesta patuleia lletja i malcarada, formen un conjunt gracios i ballen un ball molt escaient i interessant. La tonada del ball està posseïda per una rusticitat i rancior tota plena de gràcia singular i d'una bellesa melòdica que revelen un origen força anterior a la data en què devien ser introduïts els Nans d'Olot [...] el conjunt d'harmonica bellesa que enclou el ball de Nans d'Olot revela un origen anterior al que li podríem suposar si agermanem la seva edat i la seva comparsa. Segons un document citat en parlar dels Gegants, l'any 1748 es ballaven a Olot el ball dels *molsuts* [...] també es ballava del *Xaibé*. No creiem fora de raó suposar que el ball dels nans s'ha de servir de la tonada i la coreografia d'un d'aquests balls».²³

En relació amb les raons que molt bé indica Amades (i que ningú que no hagi presenciat el ball no podrà desmentir), l'evident interconnexió que hi sembla haver entre els nans i els cavallets d'Olot, el paral·lelisme que presenten amb les mateixes figures de Pamplona, on és del tot reconeguda la relació existent entre el *zaldico* i el carnaval, com també el fet que ambdues ciutats pertanyin a una mateixa àrea geogràfica —el Pirineu— i d'altres relacions que es podien establir entre els cavallets i alguns actes del vell carnaval pirinenc, ens podríem aventurar a dotar la figura actual dels nans, si més no a una part d'ells, d'uns antecedents més antics que el Corpus, afegits, és clar, al de l'ofici dels antics esparriots, «botargas» o diablots.

20. GARMENDIA LARRA-NAGA, J. *Carnaval en Navarra*. Sant Sebastià: Aramburu Editor, 1984, pàg. 152.

21. CARO BAROJA, J. *El Carnaval*. Madrid: Ed. Taurus, 1979, pàg. 205 i següents.

22. VIOLANT I SIMORRA, R. *El Pirineo Español*. Madrid: Ed. Plus Ultra, 1949, pàg. 573 i següents.

23. No es pot deixar de consignar, en relació amb l'opinió d'Amades, sobre el possible aprofitament per part de la nova figura dels nans, d'una més antiga escenificació o ball, i l'insistent testimoniatge, per part dels autors del *Mostrari fantàstic*, que aquests balls només surten o sortien per les Festes del Tura, que la Mare de Déu del Tura és una imatge de les anomenades «marededéus negres», el culte a la qual es remunta als segles XI o XII (i encara a segles molt anteriors). D'altra banda, i només a tall de suggeriment, aquests balls de *molsuts*, i del *Xaibé*, pel significat dels seus noms poden remetre a figures relacionades amb el carnaval de diversos indrets. *Molsut* = home gros (?), forçut (?). O potser, i millor, home cobert de molsa, a la mena de l'*home salvatge* del Carnaval de Basilea (o d'alguns altres indrets). *Xaibé*, potser *Xaier* = relacionat amb els xais (les Festes del Tura estan lligades amb la ramaderia).